

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING O'QUVCHILARDA ADOLAT VA TENGLIK
TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Normurotova Aziza Karim qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedasi
o'qituvchisi azizanormurodova68@gmail.com*

Jo'rabekova Anora Azamatovna

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich
talabasi anorajorabekova170@gmail.com*

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida adolat va tenglik tushunchalarini shakllantirishning nazariy asoslari, normativ-huquqiy shartlari va metodik imkoniyatlari tahlil etiladi. O'qituvchi shaxsiy namunasi, pedagogik muloqot, ijtimoiy-emotsional ta'lim, axloqiy tanlov va jamoaviy faoliyatning tarbiyaviy vazifalari ochib beriladi. Adolat va tenglikning o'zaro farqi, yoshga mos didaktik topshiriqlar, baholash mezonlari va bosqichli metodik model taklif etiladi. Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo'lib, tajriba-sinov natijalari sifatida talqin qilinmaydi.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, adolat, tenglik, teng imkoniyat, axloqiy tarbiya, pedagogik muloqot, SEL, empatiya, mas'uliyat, Tarbiya fani.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim insonning keyingi ijtimoiy tajribasi va axloqiy tanlovlari uchun dastlabki poydevorni yaratadi. Aynan shu bosqichda bola maktab jamoasining yozilgan va yozilmagan qoidalarini kuzatadi, kattalar qarorining xolisligini baholaydi, tengdoshlari bilan munosabatlarda o'z manfaatini boshqalarning manfaatlari bilan muvofiqlashtirishni o'rganadi. Shu ma'noda adolat va tenglik mavzusi alohida tarbiyaviy suhbatning mazmuni emas, balki ta'lim jarayonining kundalik me'yoriga aylanishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida yosh avlodning ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishini yangi bosqichga ko'tarish, o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini tatbiq etish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [1]. Mazkur vazifalar bolalarning shaxsiy xususiyatini hurmat qilish va ta'limda adolatli sharoit yaratishning tashkiliy-metodik asosini mustahkamlaydi.

Prezidentning 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish milliy dasturida o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchilarning tarbiyaviy mas'uliyatini kuchaytirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish vazifalari qayd etilgan [2]. Adolat va tenglikni tarbiyalash ushbu ustuvor vazifalarning sinf miqyosidagi amaliy ifodasi sifatida qaralishi mumkin.

Adolat tushunchasi har bir bolaning ehtiyoji, harakati, huquqi va vaziyatini inobatga olib xolis qaror chiqarish bilan bog'liq. Tenglik esa barcha o'quvchilarning insoniy qadr-qimmati birdek tan olinishi va ta'lim jarayonida ishtirok etish huquqiga ega ekanini anglatadi. Bir xil topshiriq yoki bir xil vaqt ajratish har doim adolatni ta'minlamaydi: ayrim bolaga matnni o'qish uchun ko'proq vaqt, boshqasiga ko'rgazmali tayanch kerak bo'lishi mumkin.

Maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchisining adolat va tenglikni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash, dars va sinfdan tashqari faoliyatga mos usullarni tizimlashtirish hamda kuzatish uchun foydalaniladigan mezonlarni taklif etishdir. Tadqiqot savoli quyidagicha ifodalanadi: qaysi pedagogik shartlar bolalarning adolat haqidagi tasavvurini kundalik xulq-atvorga aylantirishga xizmat qiladi?

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida adolat va tenglik tushunchalarini shakllantirishga oid pedagogik va psixologik adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda mavjud ilmiy qarashlar o'rganildi va tahlil qilindi. Mavzuni yoritishda ilmiy manbalarni qiyosiy o'rganish, umumlashtirish va boshlang'ich ta'lim jarayonida uchraydigan tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish usullariga tayanildi. Asosiy e'tibor o'qituvchining o'quvchilarga munosabati, sinfdan yaratilgan tarbiyaviy muhit, bolalarning o'zaro hamkorligi hamda kundalik faoliyatda adolat va tenglik tamoyillarining namoyon bo'lishiga qaratildi.

Tadqiqotda adolat tushunchasi faqat barcha o'quvchilarga bir xil munosabatda bo'lish sifatida emas, balki har bir bolaning imkoniyati, ehtiyoji va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashish nuqtayi nazaridan ham ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'rtasida vazifalarni adolatli taqsimlash, baholashda xolislikka rioya qilish, sinf qoidalarini barcha uchun birdek qo'llash va har bir o'quvchining fikrini hurmat qilish kabi pedagogik holatlar tahlil etildi. Bu orqali boshlang'ich sinf o'qituvchisining adolat va tenglik haqidagi tushunchalarni bolalarning kundalik xulq-atvori va o'zaro munosabatlariga singdirish imkoniyatlarini aniqlashga harakat qilindi.

Natija va muhokama. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi mavhum axloqiy tushunchadan ko'ra aniq voqeaga tezroq munosabat bildiradi. Masalan, ikki bola navbat bilan o'yinchoqdan foydalanishi, barcha guruh a'zolariga fikr aytish imkoniyati berilishi yoki bir xil ishga turlicha baho qo'yilishi unda kuchli hissiy javob uyg'otadi. O'qituvchi bu hissiy munosabatni sabab va oqibatni tahlil qilishga yo'naltirsa, oddiy norozilik asta-sekin asoslangan axloqiy mulohazaga aylanadi.

UNESCO inklyuzivlik va ta'limdagi teng imkoniyat masalasida har bir o'quvchining manfaatini hisobga olishga urg'u beradi [3]. Boshlang'ich sinf uchun bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, tenglik bolalarni bir xil qolipga solish emas, balki ularning barchasiga mazmunli ishtirok uchun sharoit yaratishdir.

O'quvchi adolatni avvalo o'qituvchining kundalik xatti-harakatida ko'radi. Darsda savol berish navbatini taqsimlash, faol va tortinchoq bolalar fikrini tinglash, rag'batlantirish mezonini oldindan aytish, nizoda har ikki tomon fikrini eshitish pedagogik adolatning oddiy, ammo ta'sirchan ko'rinishlaridir. Sinf qoidalarini bolalar bilan birgalikda ishlab chiqish ularning

mazmunini tushunishni osonlashtiradi. “Bir-birimizni tinglaymiz”, “Navbatga rioya qilamiz”, “Xatoni masxara qilmaymiz” kabi qisqa qoidalar aniq xatti-harakat bilan bog‘lanishi lozim. Qoidabuzarlik yuz berganda o‘qituvchi bolani emas, uning muayyan harakatini baholashi muhim.

Baholashda xolislik ham tarbiyaviy mazmun kasb etadi. Oldindan e‘lon qilingan mezon, dalilga tayangan izoh va o‘quvchiga o‘z ishini yaxshilash imkoniyati adolat hissini kuchaytiradi. Aksincha, shaxsga yo‘naltirilgan tanbeh, taqqoslash yoki ayrim o‘quvchilarni muntazam ustun qo‘yish tenglik haqidagi tasavvurni zaiflashtirishi mumkin.

Ijtimoiy-emotsional ta‘lim (SEL) o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, ijtimoiy xabardorlik, munosabatlarni boshqarish va mas‘uliyatli qaror qabul qilish kompetensiyalariga tayanadi [4]. Adolat va tenglikka oid mashg‘ulotlarda ushbu kompetensiyalar bir-birini to‘ldiradi: bola o‘z hissiyatini taniydi, boshqaning ehtiyojini tushunadi, nizoda muloqot qiladi va qarorini oqibat bilan bog‘laydi.

Masalan, guruh ishida bir o‘quvchi barcha rangli qalamlarni egallab olsa, o‘qituvchi darhol jazolashdan oldin “Qolganlar qanday his qilmoqda?”, “Hamma ishlashi uchun nima qilish mumkin?” degan savollarni beradi. Bolalar muqobil yechimlarni sanaydi, kelishuvga keladi va keyin natijani muhokama qiladi. Bu jarayonda axloqiy qoida tayyor buyruq emas, hamkorlikda topilgan yechim sifatida qabul qilinadi.

Milliy qadriyatlar va SELga oid ishlari bilan mavzuning metodik bog‘liqligi empatiya, hamkorlik va mas‘uliyat tushunchalarida namoyon bo‘ladi. Muallifning aniq maqola bibliografiyasi tasdiqlanmaguncha unga tekshirilmagan sahifa yoki jurnal ma‘lumotlarini nisbat berish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas; shu sababli adabiyotlar ro‘yxatida mazkur manba uchun to‘ldiriladigan bibliografik qayd qoldirilgan [5].

“Tarbiya” fanidagi axloqiy mavzularni hikoya, ertak, maqol va hayotiy vaziyat bilan bog‘lash o‘quvchining tushunchani konkretlashtirishiga yordam beradi. Hikoya qahramonining qarori muhokama qilinganda “Kim haq?”, “Kimning fikri eshitilmadi?”, “Boshqacha yechim bormi?” kabi savollar beriladi. O‘qituvchi yagona javobni shoshilinch e‘lon qilmasdan, bolalardan dalil keltirishni so‘raydi.

Uy va maktab hamkorligida ham bir xil til va me‘yorlardan foydalanish muhim. Ota-onalarga bolaning fikrini tinglash, oilaviy yumushlarni yoshiga mos taqsimlash va kelishmovchilikda dalilni eshitish bo‘yicha qisqa tavsiyalar berilishi mumkin. Shu bilan birga, oilaviy sharoitlar turlicha bo‘lgani sababli maktab barcha boladan bir xil uy vazifasi resursini talab qilmasligi kerak.

“Adolatli navbat” topshirig‘ida sinfda uch nafar bola bir xil o‘yin vositasidan foydalanmoqchi bo‘ladi. Biri avval kelgan, biri uzoq kutgan, uchinchi esa darsning shu qismida hali qatnashmagan. O‘quvchilar qaysi mezon asosida navbat belgilash mumkinligini muhokama qiladi. Muhokama yakunida bir necha asosli yechim bo‘lishi mumkinligi tan olinadi.

“Hammaning ovozi” mashqida guruh har bir a‘zoga bir daqiqadan fikr bildirish imkonini beradi. So‘ng umumiy qaror qabul qilinadi. Refleksiya savollari: kimning fikri o‘zgardi, kim

o'zini tinglangan his qildi, keyingi safar nimani yaxshilash kerak? Bu mashq tenglikni faqat vazifa taqsimoti emas, qaror jarayonidagi ishtirok sifatida ko'rsatadi.

"Ikki xil yordam" vaziyatida bir o'quvchi matnni mustaqil o'qiydi, boshqasiga o'qituvchi ayrim so'zlarni tushuntiradi. Bolalar yordamning bir xil emasligini ko'rib, maqsad bir xil o'rganish imkoniyatini yaratish ekanini muhokama qiladilar. O'qituvchi bunday vaziyatda hech bir bolaning shaxsiy qiyinchiligini omma oldida oshkor qilmasligi kerak.

1-jadval

Adolat va tenglikni shakllantirishning metodik vositalari

Vosita	O'qituvchi faoliyati	Kutiladigan o'quvchi harakati
Sinf qoidalari	Qoidalarni birga ishlab chiqish	Me'yorni izohlash va rioya qilish
Rolli o'yin	Muammoli vaziyatni taqsimlash	Boshqa nuqtayi nazarni tushunish
Guruhli ish	Rollarni aylantirib berish	Teng ishtirok va hamkorlik
Refleksiya	Savollar bilan yakunlash	O'z qarorini qayta baholash

Model to'rt ketma-ket bosqichdan tashkil topadi: motivatsion, tushunchaviy, faoliyatli va refleksiv. Motivatsion bosqichda o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog'liq savol qo'yiladi. Tushunchaviy bosqichda tenglik va adolat farqi misollar bilan ochiladi. Faoliyatli bosqichda o'quvchi jamoa bilan qaror ishlab chiqadi. Refleksiv bosqichda esa tanlangan qarorning boshqalarga ta'siri baholanadi.

Metodik modelning muhim sharti — o'quvchining axloqiy xatti-harakatini bitta vaziyat bo'yicha yakuniy baholamaslikdir. Bir darsdagi faol ishtirok barqaror fazilat shakllanganini anglatmaydi. Shu sababli o'qituvchi turli vaziyatlarda takrorlanuvchi xulq belgilarini qayd etib borishi va bolaning rivojlanish dinamikasiga e'tibor berishi kerak.

2-jadval

Kuzatuv va baholash mezonlari

Mezon	Kuzatiladigan belgi	Baholash usuli
Tushunish	Adolatli vaziyatni asoslaydi	Vaziyatli savol
Empatiya	Tengdoshining hissini hisobga oladi	Kuzatuv va suhbat
Hamkorlik	Vazifani bo'lishishda qatnashadi	Guruhli topshiriq
Mas'uliyat	Qarorining oqibatini izohlaydi	Refleksiya varaqasi

Xulosa. Boshlang'ich sinfda adolat va tenglikni shakllantirish o'quvchining axloqiy tushunchalarini kengaytirish bilan birga, sinf hayotida munosabatlar sifatini yaxshilashga qaratilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Uning samaradorligi o'qituvchining xolis baholashi, o'quvchi ovozi eshitishi, moslashtirilgan yordam ko'rsatishi va jamoaviy qarorlar uchun sharoit yaratishiga bog'liq.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, adolatni o'rgatishning eng maqbul yo'li uni kundalik munosabatlarda namoyon etish, muammoli vaziyatlar asosida muhokama qilish va o'quvchini mustaqil xulosaga olib kelishdir. Tenglikni esa barcha bolalarning qadr-qimmatini e'tirof etish, ishtirok imkoniyatini kengaytirish va individual ehtiyojga mos yordam berish bilan bog'lash lozim.

Kelgusida taklif etilgan metodik modelni tajriba-sinovdan o'tkazish, yosh bosqichlari kesimida diagnostik topshiriqlarni sinash va maktab-oila hamkorligining ta'sirini alohida baholash ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019, 29-aprel). O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (PF-5712-son Farmon). <https://lex.uz/acts/-4312785>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, 11-may). 2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida (PF-134-son Farmon). <https://lex.uz/acts/-6008663>
3. UNESCO. (2017). A guide for ensuring inclusion and equity in education. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248254>
4. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. (2020). CASEL's SEL framework: What are the core competence areas and where are they promoted? <https://casel.org/>
5. Normurotova, A. (2026). Возрастные психологические особенности младших школьников и их специфика в процессе формирования ценностей. возрастные психологические особенности младших школьников и их специфика в процессе формирования ценностей, 344(2), 229–232. <https://doi.org/10.5281/zenodo.22910424>